

MÜSLÜMAN – HİRİSTİYAN DİYALOĞU

**Tanrı ile İnsan arasındaki İlişki konulu
Sempozyum**

**KAPUSYEN RAHİPLER ve MARMARA ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ
ÖĞRETİM ÜYELERİNİN İŞBİRLİĞİYLE**

Tanrı ile İnsan arasındaki İlişki konulu Sempozyum

YEŞİLKÖY- ISTANBUL 7-9 EKİM
2004

"KARŞILIKLI SAYGI İÇİN BİRBİRİMİZİ TANIMAK"

Basım Yeri : Sak Matbaası 0(212) 520-40-85

İSLAMA GÖRE İNSANIN TANRIYA KARŞI GÖREVİ

Prof. Dr. Ömer Faruk Harman

Marmara Üniversitesi – İlahiyat Fakültesi
İstanbul, 7-9 ekim 2004

– Din nedir? Dini hayat nasıl olmalıdır? Tanrı ile insan bağı nasıl kurulmalıdır? Şeriat, ibadet, tapınmanın mahiyeti?

Allah-insan ilişkisi ele alınıp insanın Allah'a karşı görevi incelenirken öncelikle insanın Yaratıcı karşısındaki durumu ve diğer varlıklar arasındaki yeri ile yaratılış amacı ve bu amacın gerektirdiği yükümlülükler üzerinde durulmalıdır. Bu yapılırken insanın konumu gereği Tanrı ile ilişkisi, bu ilişkinin şekli ve mahiyeti yani din ve dini hayatın gerektirdikleri de ortaya konmalıdır. Dolayısıyla bu tebliğde İslam'a göre insanın diğer varlıklar arasındaki konumu, dine muhatap oluşu ve sebepleri, insan-Tanrı ilişkilerinin tesisi ve neticede de insanın Tanrıya karşı görevleri üzerinde durulacaktır.

1-1- İnsanın diğer varlıklar arasındaki konumu:

İslam'a göre canlı-cansız bütün varlıklar, yüce yaratıcı olan Allah tarafından yaratılmıştır. Kur'an'da bu husus şu şekilde ifade edilmektedir: "İşte Rabbiniz Allah O'dur. Ondan başka tanrı yoktur. O, her şeyin yaratıcısıdır. Öyleyse O'na kulluk edin..." (el-Enam 6/102). "De ki: Allah her şeyi yaratandır. Ve O, birdir, karşı durulamaz güç sahibidir" (er-Ra'd 13/16). Benzer ifadeler Kur'an'da tekrar edilmekte (Fâtır 35/3; ez-Zümer 39/62; el-Haşr 59/24) ve yegane yaratıcının Allah olduğu, Onun tek olduğu ve asla ortak kabul etmediği vurgulanmaktadır.

Bütün varlıklar yaratılmışlık açısından eşit olmakla birlikte konumları, görevleri, yükümlülükleri ve en önemlisi yaratılış amaçları açısından aralarında farklılık vardır ve varlıklar arasında bir derecelenme ve kademelenme söz konusudur. Varlıklar arasında en üstünü, en mükemmeli ve değerler sistemi oluşturabilecek yegane varlık insandır. Kur'an'da bu husus şu şekilde belirtilmektedir: "Biz hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık... insanları, yaratıklarımızın birçoğundan cidden üstün kıldık" (el-İsrâ 17/70). Diğer varlıklardan daha üstün olan insan aynı zamanda en güzel biçimde de yaratılmıştır. Kur'an'da: "İncire, zeytine, Sina dağına ve şu güvenilir beldeye yemin ederim ki biz insanı en güzel biçimde yaratık" (et-Tin 95/1-4) denilmektedir.

Bu ifadeler insanın, çeşitli güç ve yeteneklerle donatılıp diğer varlıkların onun hizmetine verilmesiyle şerefli kılındığı anlamına gelmektedir. Çünkü Tevrat'ta olduğu gibi İslam inancına göre de bütün varlıklar insanın emrine verilmiştir. Tevrat'a göre Allah insanı kendi suretinde yaratmış, insanı erkek ve dişi olarak yaratmış, onları mübarek kılmış ve onlara: "Verimli olun, çoğalın, yeryüzünü doldurun ve denetiminize alın; denizdeki balıklara, gökteki kuşlara, yeryüzünde yaşayan bütün canlılara egemen olun" demiştir (Tekvin 1/27-28).

Kur'an'da da Allah, her şeyi insanın emrine verdiğini bildirmektedir: "O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini, kendi katından bir lütf olmak üzere size boyun eğdirmiştir (el-Casiye 45/13). Kur'an'da ayrıca ay ve güneşin, denizlerin, gemilerin, nehirlerin, gece ve gündüzün insan için olduğu da belirtilmektedir (er-Rad 13/2; İbrahim, 14/32-33).

Her şeyin insanın emrine ve hizmetine verilmesi insanın varlıklar arasındaki konumunu ve derecesini yükselttiği gibi diğer taraftan insanın sorumluluk ve yükümlülüğünü de artırmaktadır. Kur'an'a göre sadece insan halife olarak nitelendirilmiş, yeryüzü ve diğer canlıların Tanrı adına denetimi ona verilmiştir (el-Bakara 2/30). Bu oldukça önemli, büyük ve sorumluluk gerektiren bir emanettir. Kur'an bu işin ciddiyetini şu şekilde belirtmektedir: "Biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, sorumluluğundan korktular. Onu insan yükledi. Doğrusu o çok zalim, çok cahildir" (el-Ahzab 33/72). Kur'an'ın ifadesiyle insan, diğer

bütün varlıkların aksine kendisine sunulan emaneti kabul etmiştir. İslam bilginleri insanın yüklendiği emaneti mükellefiyet (dini yükümlülük) olarak yorumlamaktadırlar. Emaneti başka varlık türlerinin değil de insanın yüklenmiş olması onun hem güç ve yüceliğini hem de emanete riayet etmeme eğiliminde oluşu dolayısıyla tabiatının zalim ve cahil tarafını göstermektedir. İnsanın hem aklının hem de tutkularının olması, melekler ve hayvanların da bulunduğu varlık mertebelerinde ona mümtaz bir yer sağlamaktadır. Bu özelliğiyle insan bir yandan en güzel bir şekilde yaratılmış olmakla övülürken öte yandan ahlaki ve manevi düşüş tehlikesiyle de karşı karşıya bulunmaktadır.

İnsanı konu edinen çeşitli antropolojik yaklaşımlar sonuçta insanın insan olarak somut bütünlüğü içinde incelenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Buna göre ne biyopsişik bütünlükten kopmuş bir beden ne de ondan ayrı kendi başına duran bir ruh vardır; insan ruh ve beden olarak ikiye bölünmeden kendi varlık şartları ile birlikte kavranmalıdır. Bu da insanın kendi bütünlüğü içinde bilen, yapan, eden, değerleri olan, tavır takınan, özgür olan, önceden görüp tayin eden ve inanan varlık olduğunu kabul etmek demektir.

İslamın değerler sistemi içinde de insan kendi bütünlüğü içinde ele alınmıştır. Ancak Kur'an dini söylemin tabiatına uygun biçimde insanı ontolojik açıdan tanımlayıp evrendeki yerini belirlemekle kalmaz, onun var oluş amacını da ortaya koyar. Burada her şeyden önce insanın gerek biyopsişik varlığı gerekse özgür iradesi ve aklıyla öteki canlılardan üstün kılındığı belirtilir. Böyle bir varlık oluşu onu bilgi ve kültür üreten, teknik icat eden ve medeniyet kurabilen yegane varlık haline getirmektedir.

Ancak İslam açısından problem, insanın bu güç ve imkanlarını hangi değerler istikametinde kullanacağı dolayısıyla akıbetinin ne olacağıdır. İnsan seçiminde özgür olduğuna göre onun özgürlüğünü anlamlı kılacak olan sorumluluk fikridir. İnsana seçiminin sonuçlarıyla ilgili olarak hesap soracak otorite, onu belli bir görevle imtihan etmek üzere yeryüzüne indiren yüce kudretle aynıdır. Bu otorite insanı bu görevle yükümlü ve sorumlu kılmıştır. Yükümlülük sorumluluğu, sorumluluk da yaptırımı gerektirmektedir. Temelde bu yaptırımları koyan da aynı otoritedir. Dolayısıyla insan değerleri kavrayan bir akla ve onlardan istediğini seçen bir özgürlüğe sahip olmakla birlikte, temel ahlaki değerleri ve yaptırımları belirleyen, yükümlü kılan ve ahlaki ödevden dolayı sorgulama yapacak olan nihai bir otorite vardır ve bu da insanı yaratan Allah'tır.

Yaratıklar içinde yalnızca insan kendisine teklif edilen ilahi emaneti üstlenmekten kaçınmamış, bunun karşılığında da büyük bir sorumluluk almış ve yeryüzünde halife kılınmıştır. İnsanın halifelik vasfına karşılık var oluşuna anlam katan diğer vasfı kul oluşudur. Kozmik varlık sıralamasının en üstüne yerleştirilmiş olan insan, bu mertebeye getirilmesinden önce anılmaya değer bir varlık olmadığını, aslının toprak olduğunu bilmeli ve kendisini anılmaya bile değmezken meleklerden de üstün kılan Allah'a minnettarlığını göstermeli, O'nun buyruklarına kayıtsız şartsız boyun eğmelidir¹. Bu ise insanın inanan ve dindar bir varlık (homo religiosus) olduğunu ve olması gerektiğini göstermektedir.

2- İnsanın dine muhatap oluşu ve sebepleri:

Kur'an'da insan bütün yönleriyle ele alınmış, konuyla ilgili ayetler onun yaratılışı, mahiyeti ve gayesini bir bütünlük içinde temellendirmiştir. Kur'an'a göre Allah insanı yerin toprağından yaratmış olmakla birlikte ona "ruhum" dediği varlık ilkesinden bir soluk üflemiş, ona isimlerin tamamını öğreterek bu isimlerin gösterdiği varlık şemasını kavratmış, nihayet meleklerin insana secde etmesini istemiş ve insanı, iyiyi ve kötüyü seçmede özgür bırakmış, bu özgürlüğü çerçevesinde iyiyi seçtiğinde meleklerden de üstün olacağını belirtmiştir.

İnanma duygusu insanın temel özelliklerinden biridir ve değerler sistemi oluşturma ve bunu bir iman kaynağına bağlanarak yapma bütün insanlar için ruhi ve içtimai bir zarurettir. Çünkü inanan ve böylece diğer canlılardan ayrılan insanın bu niteliği fitridir. İnsanlık tarihi ve bilimsel

¹ İ. Kutluer, "İnsan", TDV. İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2000, XXII, 321-323;

araştırmalar dinin insanla birlikte var olduğunu, dinsiz bir toplumun ve inançsız bir insanın olamayacağını göstermektedir.

Din insan içindir çünkü sadece insan, inanan bir varlık olması sebebiyle dinin muhatabıdır. İnsan inanmak zorundadır çünkü aklı vardır ve değerler sistemi üretebilen yegane varlıktır. Bu açıdan bakıldığında varlıklar aleminde her şey Yaratıcının eseri olduğu halde en üstün varlık insandır ve her şey insanın emrine verilmiştir.

Çeşitli kültürlerin kozmogoni ve antropogonilerinde genelde insanın belli bir amaç için, özellikle de tanrı veya tanrılara hizmet ve kulluk, ayrıca tanrıyı temsil ederek kozmik düzeni korumak için yaratıldığı kabul edilmektedir². Dolayısıyla insanın niçin yaratıldığını anlamaya, yaratıcısını bilip bulmaya çabalayan ve O'na karşı yükümlülüğünün şuurunda olan, kutsalın tecrübesini yaşayan dini bir varlıktır.

İlahi din geleneğinde de insan yaratıcısını bilip tanımak ve ona kulluk etmek için yaratılmıştır. Tevrat'ta İsrail oğullarının Mısır'dan çıkarılışının gerekçesinin Tanrı'ya kulluk olduğu şu şekilde belirtilmektedir: Tanrı, Hz. Musa, 'ya : "Firavuna diyeceksin: Rab şöyle diyor: İsrail oğlum, ilkimdir ve sana dedim: Oğlumun salıver ki bana ibadet etsin" (Çıkış 4/22-23). Ayrıca Tevrat'ta "Allah'ın Rabden korkacaksın ve ona kulluk edeceksin ve onun ismiyle and edeceksin" (Tesniye 6/13), "Ve şimdi ey İsrail! Allah'ın Rabden korkmaktan, onun bütün yollarında yürümekten, onu sevmekten, bütün yüreğin ve bütün canınla Allah'ın Rabbe hizmet etmekten, bugün iyiliğin için sana emretmekte olduğum Rabbin emirlerini ve kanunlarını tutmaktan başka Allah'ın Rab senden ne istiyor?" denilmektedir (Tesniye 10/12-13).

Şeytan tarafından denenen İsa, Şeytana şöyle demektedir: "Çekil şeytan, çünkü 'Rab Allah'ına tapınacak ve yalnız ona kulluk edeceksin' diye yazılmıştır" (Matta 4/10). Diğer taraftan İsa şöyle demektedir: "Hiç kimse iki efendiye kulluk edemez. çünkü ya birinden nefret eder ve ötekini sever yahut ta birini tutar, ötekini hor görür. Siz Allah'a ve mammona kulluk edemezsiniz" (Matta 6/24).

İslam'a göre de Allah, insanları ve cinleri kendisine kulluk etmeleri için yaratmıştır ve bu husus Kur'an'da " Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım" şeklinde ifade edilmektedir (ez-Zariyat 51/56). Kur'an'da pek çok yerde Allah'a kulluk emri tekrarlanmakta, daha önceki peygamberlerin de tek bir Allah'a kulluğa davet ettikleri belirtilmektedir. Ad kavmine gönderilen Hud, Semud kavmine gönderilen Salih, Medyen halkına gönderilen Şuayb (el-A'raf 7/65,73,85), Hz. Nuh (el-Müminun 23/23), Hz. İbrahim (el-Ankebut 29/16) ve kısaca "Allah'a kulluk edin diye her ümmete bir peygamber gönderdik" (en-Nahl 16/36) denilerek bütün peygamberlerin aynı çağrışı yaptıkları belirtilmektedir. Bu konudaki genel uygulama Kur'an'da şöyle belirtilir: "Senden önce hiçbir elçi göndermedik ki ona: Benden başka ilah yoktur; şu halde bana kulluk edin" diye vahyetmiş olmayalım" (el-Enbiya 21/25). Hz. İsa da İsrail oğullarına "Ey İsrail oğulları! Rabbin ve Rabbiniz olan Allah'a kulluk ediniz. Biliniz ki kim Allah'a ortak koşarsa muhakkak Allah ona cenneti haram kılar; artık onun yeri ateştir ve zalimler için yardımcıları yoktur" demektedir (el-Maide 5/72).

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'ın, insanın yaratılış gayesi olarak gösterdikleri kulluk aklın Allah'ı tanınması, bilmesi; iradenin de Allah'a yönelip bağlanmasıyla gerçekleşmektedir.

3- İnsan-Allah ilişkilerinin tesisi

İslam inancına göre Allah ile insan arasındaki ilişkilerin tesisi ve sağlıklı bir şekilde yürütmesi, insanın yaratılış amacına uygun yaşayabilmesi ancak yaratıcının belirlediği kurallar çerçevesinde mümkün olabilmekte yani din sayesinde gerçekleşebilmektedir. Arapça'da din kelimesi, sözlük anlamıyla iki taraf arasında bir tarafın emir ve hakimiyeti, diğer tarafın itaat ve teslimiyetine dayalı karşılıklı ilişki şeklinde tanımlanmaktadır ki din alanındaki gerçek de budur.

² M. Eliade, *Histoire des croyances et des idées religieuses*, Paris 1984, I, 72; Hooke, *Ortadoğu Mitolojisi*, Ankara 1993, s.30,46;

Allah yarattığı ve bir takım yükümlülükler yüklediği insanın ne yapacağını, nasıl yapacağını da belirlemiş ve bildirmiştir. Yani kendisine kulluk için yarattığı insanın nasıl kul olacağını, nasıl kulluk yapacağını da bildirmiş, kuluna yardımcı olmuş ve ondaki bu yaratılıştan gelen inanma duygusunu ilahi vahiy ile yönlendirip geliştirmiş, onu başıboş bırakmamıştır. Kur'an insanın başıboş bırakılmadığını haber vermektedir (el_Kiyame 75/36). Allah, yaratılışına yaraşır bir şekilde yaşamaya için insana yol gösterecek kılavuzlar ve uyulacak prensipler göndererek rehberlik etmiştir ki bu prensipler bütününe din denilmektedir.

Allah ile insan arasındaki iletişim vahiy denilen yolla sağlanmakta ve Allah, insanlara yön verecek kelamını çeşitli vasıtalarla insanlara bildirmektedir. Bu bildirilenler arasında hem yapılması hem de kaçınılması gerekenler yer almaktadır. Tevrat'a göre Tanrı insanı ve ondan da eşini yarattıktan sonra onlara önce yapmamaları gerekeni bildirmiş ve yasak meyveye yaklaşmamaları emredilmiş, daha sonra da yapmaları gerekenler sıralanarak, çoğalmaları, verimli olmaları ve yeryüzünü egemenlikleri altına almaları emredilmiştir (Tekvin 1/28; 2/16). Kur'an'a göre de Allah insanı yarattıktan ve cennete koyduktan sonra onlara :” Ey Adem! Sen ve eşin beraberce cennete yerleşin; orada kolaylıkla istediğiniz zaman cennet nimetlerinden yiyin; sadece şu ağaca yaklaşmayın. Eğer bu ağaçtan yerseniz her ikiniz de kendine kötülük eden zalimlerden olursunuz “ denilmiştir (el-Bakara 2/35).

Yasağı çiğnemeleri sebebiyle cennetten çıkarılan insanoğlunun imdadına yine Yaratıcısı yetişmiş ve ona, ne yapacağını bildirmiştir. Kur'an'ın belirttiğine göre Allah “Hepiniz cennetten çıkın! Eğer benden size bir hidayet (kurtuluş reçetesi) gelir de kim hidayetime tabi olursa onlar için herhangi bir korku yoktur ve onlar üzüntü çekmezler” diyerek (el-Bakara 38) insana yol göstermiştir. Zaten Adem de Rabbinden aldığı bilgiler doğrultusunda hatasından pişmanlığını dile getirmiş, Allah da onun tövbesini kabul etmiştir (el-Bakar 2/37).

4- İnsanın Allah'a karşı görevleri:

İnsanın Allah'a karşı görevleri dini oluşturmaktadır. Allah, insanın yaratılışına uygun yaşayabilmesi için kurallar göndermiştir ki bunların bütününe din adı verilmektedir. Dini teşkil eden bu kurallar aynı zamanda insan tarafından da kabul edilen, akl-ı selime uygun, insan tabiatına ters düşmeyen prensiplerdir. İslam inancına göre bu ilahi kural ve prensiplerin bir kısmı değişmez türdedir ve zamanın geçmesiyle onların değişmesi gerekmemektedir ki bunlar da inanç esaslarıdır. Diğer bazıları ise çeşitli şartlara göre ve insan için daha çok kolaylık olması için kısmi değişikliklere uğramıştır ki bunlara da dinin uygulama veya şariat kısmı denilmektedir.

İnsan gerek yapısından kaynaklanan zaafılar gerekse tarihi seyir içinde ve değişik coğrafyalarda ortaya çıkan farklılıklar sebebiyle zamanla ilahi menşeli ilkeleri unutmuş yahut çarpıtmış ve her defasında elçiler aracılığıyla bu ilkeler hatırlatılmıştır. Hz. Adem, Allah'tan aldığı bilgilerle hem kendi hayatına hem de zürriyetinin yaşayışına yön vermiş (el-Bakara 2/37-38), Hz. Nuh'a bir takım tavsiyelerde bulunulmuş ve bu kurallar sonrakiler için de geçerli sayılmış (eş-Şura 42/13), Hz. İbrahim'e safheler verilerek kavminden onun dinine tabi olması istenmiş (Al-i İmran 3/95; el-A'la 87/18-19), Hz. Musa ve İsa'ya kitaplar verilmiş (el-Bakara 2/136), son olarak da en doğruya ileten Kur'an indirilmiştir (el-İsra 17/9).

Dinin özünde kutsala bağlılık ve teslimiyet vardır. Bunu gerek eski dinlerde gerekse günümüzde mevcut bütün dinlerde görmek mümkündür. İslam dinine adını veren İslam kelimesi de barış anlamı yanında teslimiyet, yani Allah'ın iradesine teslim olmak manası da taşımaktadır ve bu dinin özünü, diğer ilahi dinlerde olduğu gibi Allah'ın emir ve iradesine teslimiyet teşkil etmektedir. Nitekim Kur'an'ın bildirdiğine göre Hz. Nuh, “Bana müslümanlardan olmam (Allah'a teslim olanlardan olmam) emrolundu” demiş (Yunus 10/72), Hz. İbrahim'e, müslüman olması emredilmiş (el-Bakara 2/132), İbrahim ve Yakup oğullarına “Allah sizin için bu dini seçti, o halde sadece müslümanlar olarak ölünüz” tavsiyesinde bulunmuştur (el-Bakara 2/132). Kur'an'da Beni İsrail peygamberleri, İslam kelimesiyle aynı kökten gelen fiil ve isimlerle Allah'a teslim olmuş

kişiler olarak takdim edilmekte (el-Maide 5/44) ve nihayet Hz. Muhammed de müslümanların ilki olduğunu bildirmektedir (el-Enam 6/14).

Şu halde insanın ilk ve temel görevi, kendisinden daha üstün olduğunu kabul ettiği ve kendisine inanıp bağlandığı yüce kudrete teslimiyettir. İslam'a göre hak dinin en temel vasfı bir olan Allah'a teslimiyettir ve bütün peygamberler bu kuralı bildirmiş, bunun yerleşmesi için çalışmışlardır.

Hak dinin temel vasıfları ilahi kaynağa dayanması, peygamber tarafından bildirilmesi, vahye dayalı bir kitabının olması, Allah'ın birliği ve ahiret inancını içermesidir.

Hak din, başlangıçtan itibaren iman esasları ve başlıca ahlak prensipleri bakımından daima aynı kalmışsa da ibadet şekilleri ve muamelat hükümleri yönünden bazı değişikliklere uğramıştır. Allah'ın iradesiyle gerçekleştirilen tekamül şeklindeki bu değişiklik insanların ihtiyaçları ve kültür seviyeleriyle paralel olarak yürümüştür.

Günümüzde kitabi dinler olarak kabul edilen Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam, asılları itibarıyla hak dinin belirtilen temel niteliklerinde ortaktır.

İslam inancına göre bütün peygamberler ilahi mesajı insanlara iletmislerdir ve bu noktada onlar birbirlerinin hem müjdecisi hem de tasdikçisidirler.

İnsanın birinci temel görevi ilahi emirlere teslimiyet olduğu gibi ikinci temel görevi de bu emirleri kendisine ulaştıran peygamberlerin yolundan gitmektir. Bütün peygamberler bir olan Allah'a kulluğa davet etmişler, putlarla ve putperestlikle mücadele etmişler diğer taraftan evrensel ahlak ilkelerini yerleştirmeye ve yaşatmaya çalışmışlardır.

Eski Ahit peygamberlerinin mücadelesi hep bu yönde olmuştur. Onların ortak özelliği tek Tanrı inancını bildirmek ve putperestlikle mücadele etmektir. Dolayısıyla insanın görevi bu çağrıya kulak vermek, bir olan Allah'a kulluk etmek ve insanı insan yapan temel değerlerin ve ortak özelliklerin canlı tutulmasını sağlamaktır.

Şariatların farklılığı düşmanlığa değil zenginlik ve gelişmeye vesile olmalıdır. Kur'an'da insanların, birbirleriyle tanışmaları, kaynaşmaları için farklı kabile ve milletler halinde oldukları belirtilmekte (el-Hucurat 49/13), diğer taraftan da "Ey insanlar! Her birinize bir şariat, bir yol verdik. Allah dileseydi sizleri bir tek ümmet yapardı; fakat sizi denemek için böyle yaptı. Öyleyse iyi işlerde birbirinizle yarışın. Hepinizin dönüşü Allah'adır..." (el-Maide 5/48) denilmekte, farklılığın kavga değil iyilikte yarış sebebi olması gerektiği belirtilmektedir.